حالقارالق وُیمدار امەریكا وُكمەتنىڤ قولندا ویناتاتن اعاش قۆرشاعنا اینالپ قالماۆی كەرەك

ـــــ امەریكا زورەكەرلىك ارەكەتىنىڤ تەگىن تەكتەۆ

□ لین زحان

وُزاق ۆاقتتان بەری امەریكا حالقارالق وُیم ونىڤ ەركی بوینشا جۆگرەدی، امرىنە باعنادی دەگەن اعات سەزمەدە بولپ كەلە جاتقان سیاقتی. تایاۆدا امەریكانىڤ مۆنداي قیالیلق اۆرۆی قایتا وُستادی.

وسی ەلدىڤ ەملەكەت دستەری حاتشسی بلینكەن تایاۆدا كۆەیتتە دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنىڤ باس جوراسی تان دسایەمەن كەزدەسپ، دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمن نایزا وُشن جۆگگوعا كەزەي وتەرپ ایتلمس جاڭا تیپتی ایدارشا وُیرۆستىڤ 2 ـ كەزەگدىك تەگن انقتاۆ جۆمسىن وردستەتۆگە تاعی دا زورلادی، تاعی "كوپ جاقتىلق ٴتاسل ارقىلی" "دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنا وُزدىكسز رەفورما جۆرگزۆ جانە ونی كۆشەیتۆ كەرەكتىگن" ایتتی.

ٴبر جلدىڤ الدندا دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنان قاساردسپ شەگنگەن ٴاری قوماقتی مۆشە قاراجاتىن تولەمەي جۆرگەن امەریكانىڤ قازىر دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیممەن ٴجیی باردس ـ كەلس جاساۆی ٴوزىنىڤ حالقارالق مندەتىن كەنەت ەسنە العاندىعی ما؟ جاۆابی استە مۆنداي قاراپایم ەمەس. قازىرگی امەریكاعا قاراساڭز، ەل شىندە ندەت ٴورشىپ، "وُیرۆس قایناری"، "وُیرۆستی تاراتۆ" كۆمانی بارعان سایىن اۆرىلاسۆدا، مۆنی نەمەن اقتاماقشی؟ تەك پالەنی جۆگگوعا جاپقاندا عانا ٴوزىنىڤ "كناسزدىعن" دالەلەي الادی. سونمەن امەریكا ٴوزی بىلەك سبانپ العا شعپ قانا قالماستان، ٴبر توپ انقوسشی دا ەرتتی، اۆەلی، دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنىڤ جازاسن دا بەرمەكشی بولدی.

دۆنیە ٴجۆزی تاریحنان ساۆاتی بار ادام امەریكانىڤ بۆل ارەكەتنە ەشقاندای تاڭعالۆدىڤ قاجەتی جوق ەكەنن بىلەدی. "قولاینا جاقسا پایدالانپ، جاقپاسا كەۆدەدەن یتەرگەن" لوگیكاسن انقاراتىن امەریكا حالقارالق وُیمنان پایدالانپ ٴوزىنىڤ باس پایداسن عانا كوزدەپ وتىرپ: ٴوز مۆددەسنە وُیلەسپەیتىندگىن سەزىنە قالسا بولعانی، قالاعاننىنا "توپتان شەگىنەدی"؛ قاي كۆنی حالەقارالق وُیمنىڤ ٴالی پایدالانۆ قۆنی بار ەكەنی كەنەت ەسنە تۆسسە بولعانی، شمىرىكپەي جالت بۆرىلپ "توپقا قوسلادی". الستی ایتپاي وسی ەكی كەزەك امەریكا وُكمەتىنىڤ "توپتان شەگىنۆ"، "توپقا قوسلۆ" وینىن ایتایىق ـــ

الدىڭعی كەزەك امەریكا وُكمەتی بیلىك جۆرگزگەن كەزدە امەریكانىڤ ەڭ كۆگىلدەگەدەي مۆددەسنە وُیلەسپەیدی دەگەندی سىلتاۆ ەتپ، دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیەمن قامتىعان 10 حالقارالق وُیمنان جانە حالەقارالق كەلسمەن شەگندی. وسی كەزەك امەریكا وُكمەتی 2021 ـ جلدىڤ باسندا بیلىك باسنا شققاننان كەین، دەرەۆ الدىڭعی كەزەك وُكمەتتىڤ شەشمىن تەرسكە شعارپ، دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنا قایتا ورالەتندىعن جاریالادی. "توپقا قایتا قوسلاننان" كەین، امەریكا وُكمەتی بار زەین ـ زەردەسن شوعىرلاندىرپ ٴبر "ٴىری سىپەن" شۆعلدادەدی، یاعني دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمن جۆگگو ـ دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنىڤ جاڭا تیپتی ایدارشا وُیرۆستىڤ تەگن انقتاۆ بىرلەسكەن زەرتتەۆ مالىمەتىن مویندامای، جۆگگوعا باعىتتالعان ایتلمس "ەكنشی رەتكی تەگن انقتاۆدی" باستاۆعا ماجبۆرلەدی. شۆەتساریا بیولوگیا مامانی ەۆداردس مالاسندا بىلاي دەپ اتاپ كورسەتتی: دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمی 1 ـ كەزەگدىك وُیرۆستىڤ تەگن انقتاۆ زەرتتەۆدن ایاقتاتقاننان كەین، امەریكا جاق قاتىناسقان عالىمداردی وُزدىكسز داتتاپ، ولارعا قۆقاي كورسەتپ، وسی زەرتتەۆ گرۆپپاسىنىڤ ۆالكىلدىك سیپاتی كەمشىل دەدی، وندامی ماقساتی ٴوز ەلىنىڤ جانە وداقتاستارىنىڤ ماماندارىن 2 ـ كەزەگدىك زەرتتەۆ گرۆپپاسىنىڤ تىزىمىنە ەنگىزۆ ەدی. "بۆگىنگی رەسەي" سایتىنىڤ شولۆىندا بىلاي دەلىنگەن: دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنىڤ بایلانىستىرپ جۆمس جۆرگزە الماۆی ۆاشینگتون زورلاپ تاڭعان وڭىرلىك ساياسي فاكتوردىڤ كەدەرگەسنە وُشراپ وتىرعاندىعن ایگىلەیدی.

دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمن قاتارعا تۆرۆعا قساۆدان سىرت، امەریكا تاعی دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمی جەتەكشىلىك ەتكەن جاڭا تیپتی ایدارشا وُیرۆس وكپە قابىنۆ ىندەتی ۆاكسیناسن اتقارۆ جوسپارىنا (COVAX) كەدەرگىلىك جاساپ، ورىكەندەپ كەلە جاتقان ەلدەردىڤ شۆعىل قاجەت بولعان جان قۆنتقارۆ ۆاكسیناسنا قول جەتكزۆنە بوگەت بولدی. رەیتەر اگەنتتىگىنىڤ حابارىنا قاراعاندا، امەریكا ەكونومیكالىق جازا قولدانعاندىقتان، لاتىن امەریكاسی ەلدەرىنىڤ COVAXعا تولەگەن ۆاكسینا قاراجاتی توسقاۆىلعا وُشراپ، COVAXنىڤ ۆاكسینانی ۆاعندا تاراتپ بەرە الماۆىنا مۆرىندىق بولعان. مۆنان سىرت، امەریكا تاعی COVAXقا جىلۆعا 500 میللیون دانا ۆاكسینا بەرەمز دەگەن ۆادەسىن ورىنداۆدی كەشەۆىلدەتپ، ەل ىشىندە زور مولشەردەگی جاڭا تیپتی ایدارشا وُیرۆس ۆاكسیناسىن وُزدىكسز باسپ قویدی. جىلۆعا اتایمىز دەپ ۆادە ەتكەن ۆاكسینادان قازىرگە دەیىن جىلۆعا اتالعانی 20 میللیون دانا جەتپەدی. «ۆاشینگتون پوچتا گازەتىنىڤ» حابارىنا قاراعاندا، امەریكا باسپ قویعان ۆاكسینا اسا كوپ بولعاندىقتان، از دەگەندە 13 میللیون ادامنىڤ ەگۆىنە جەتەتىن ۆاكسینانىڤ جۆىق ارادا ەرزىمی ٴوتپ كەتەدی ەكەن.

حالقارالق وُیم جونىنە العاندا، امەریكانىڤ ادال دوس بولا الماىتىندىعن تاریح بایاعدا ـ اق دالەلدەگەن. بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمنىڤ بۆرىنعی باس حاتشسی پان جي ـ ۆن جۆىقتا باسپادان شققان ەسسەسندە: 2015 ـ جلی نیۆ ـ یوركتە اشلعان بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمنىڤ بەیىتشىلكتی قورعاۆ باسشىلار كەڭەسندە سول كەزدەگی امەریكانىڤ باسشسی امەریكانىڤ بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمنىڤ بەیىتشىلكتی قورعاۆ قیملىنا قوسقان وُلەسىنىڤ تم ماردىمسز بولعان امالیاتىن ەسكەرۆسز قالدىرپ، جایماشۆاقتاتپ ٴوتپ كەتكەندىگىن، ـ اتاپ كورسەتتی. امەریكا «دیپلوماتیالىق سایاسات» جۆرنالی سایتىنىڤ ایتۆىنشا، امەریكانىڤ كۆنی بۆگىنگە دەیىن بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمنىڤ بەیىتشىلكتی قورعاۆ قاراجاتىنان ٴبر میلیارد امەریكا دوللارىنان اساتىن قاراجاتتی، دۆنیە جۆزىلىك دەنساۆلق ساقتاۆ وُیمنا بەرىلەتىن مۆشەلىك قاراجاتىنان 200 میللیون امەریكا دوللارىن كەشكىرپ بەرمەي وتىر ەكەن.

«بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمی ۆستاۆىنىڤ» كىرىسپەسندە مۆشە ەلدەر، ٴسوزسز، انقارۆعا ٴتیستی "بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمنا مۆشە ەلدەر حالقی ورتاق ٴبىر نیەتتە بولامز" دەگەن اقلیا ٴسوز بار. ال بۆگىنگی كۆندە بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمىن قۆرۆشی ەلدەردىڤ ٴبىری بولعان امەریكا 76 جلدىڤ الدندىعی سالتاناتتی ۆادەنی بایاعدا ـ اق قایىرپ قویپ، ایتلمس "قاعیدانی نەگز ەتكەن حالقارالق ٴتارتىپتی" ولەرمەندەنە جۆرگزىپ، "جالعان كوپ جاقتىلقتی" بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمنىڤ تۆی استندىعی كوپ جاقتىلقتىڤ ورىنىا باسترۆعا، ٴوزىنىڤ بۆكىل الەمدەگی زورەكەرلىك ورىنن وُزدىكسز ساقتاپ قالۆعا وُردىنپ، بۆكىلدەي حالقارالق وُیمدی بىلقتىرۆشىعا، كوپ جاقتىلقتی بۆلدىرۆشگە اینالدی. مۆنی دۆنیە ٴجۆزی كوزبەن كورپ وتىر.

7 ـ ایدىڤ 14 ـ كۆنگی بىرلەسكەن مەملەكەتتەر وُیمی ادامدىق وُقىق القالار كەڭەسىنىڤ 47 ـ رەتكی ماجلىسىندە 90نان استام مەملەكەت بىرگە مالىمدەمە جاریالاپ نەمەسە جەكە دارا ٴسوز سویلەپ، امەریكانىڤ ادامدىق وُقىق سۆرقیاللىعن اشكەرەلەپ، امەریكانىڤ "وُیرۆستىڤ تەگن انقتاۆدی" بارىنشا سایاسیلاندىرعاندىعن قاتاڭ ایپتادی. ویلاپ كورسەڭز، ٴماجلىستىڤ الدندا، ٴماجلىس كەزىندە امەریكا، اۆەلی، بار قۆلعن سالپ، وسندای تاماشا ورایدان پایدالانپ جۆگگودا ٴمۆیىز سۆرایمن دەپ ٴجۆرپ قۆلاعنان ایرىلىپتی دەگەن ٴتامسل بار. وسی جولی امەریكا شىنمەن دە سونىڤ كەبىن كیدی.

امەریكا مىنانی بىلۆگە ٴتیىس: حالقارالق وُیم حالقارالق قوعامعا ٴتان. حالقارالق وُیمدار امەریكا وُكمەتىنىڤ قولندا ویناتاتىن اعاش قۆرشاعنا اینالۆىنا بولمایدی! دۆنیە ٴجۆزی كوپ وُیەكتىلىككە جەدەل بەت العان داۆىردە حالقارالق وُیمدی ٴمالىم ٴبر مەملەكەتتىڤ امىرىنە باعىنۆعا ماجبۆرلەۆدی، جالعان كوپ جاقتىلق تۆعىردان پایدالانپ زورەكەرلىك جۆرگزۆدی كوزدەیتىن وندای ساياسي قاسكۆنەمدىك سایپ كەلگەندە شىرىن ٴتۆس عانا، مۆلدە جۆزەگە اسپایدی.

(8 ـ ایدىڤ 7 ـ كۆنگی «حالىق گازەتىنىڤ شەتەلشە باسلىمندا» باسلعان)

(باسی 1 ـ بەتتە)

"دوڭگەلەك داۆلەتتىلىك" دەگەن ٴسوز بۆرىن ٴاماردىڤ قیالىندا عانا بولاتىن، ول شىنمەن كوز الدندا سىكە اسپ، ٴوزىنىڤ تۆرمىسی وسی سوزبەن بەینەلەنگەن شاقتا ٴامار: وزگەرىس وتە زور بولدی، وسىنشا وزگەرەدی دەپ ویلاپ تا كورمەگەن ەدىم دەپ تىنباي تەبىرەندی.

توپىراق وُیدەن "داچاعا" دەیىن، شاڭ ـ توزاڭنان گۆلدەر جایناپ، قۆستار سایراعانعا دەین قىستاق كوركەیدی، العا ىلگەرىلەۆدىڤ ارىنی دا اناعۆرلىم كۆشەیە ٴتۆستی. ٴجۆزىم، الما ەگۆدەن جانە مال باعمىشلىعنان ٴامار جىلىنا 100 مىڭ یۆان كىرىس كىرگزدی.

قىستاقتىڤ تازا، رەتتی بولۆنان كورىكتی، قونىستانۆعا جایلی بولۆنا قاراي دارەجەسىن جوعارىلاتۆدی كۆش سالا ىلگەرىلەتپ، اۆلی ـ قىستاقتی جالپی بەتتىك گۆلدەندىرۆگە قورشاعان ورتا نەگزىن بەرىك قالادی. جۆىرداعی جىلداردان بەری رایونىمىز قىستاقتی جاسىلداندىرۆ، كوركەیتۆ، تۆرمىستىق لاس سۆلاردی جونگە سالۆ، نەگزىدىك قۆرىلعی قۆرىلىسی تەبىننی وُزدىكسز ارتتىرپ، جەر ـ جەردەگی اۆلی ـ قىستاقتاردا كورىكتەندىرۆ وُلگىسن باستادی.

"قاندای كوركەم!". ٴار رەت ساياحاتتىڤ قاۆىرت مەزگىلی كەلگەن سایىن، قورعاس اۆدانی كۆرە قالاشعی داریا كوشە قىستاعنىڤ تۆرىعنی حالمۆرات ٴیمىردىڤ ٴۆیىنىڤ اۆلاسىن كۆنی دەرلىكتەي ساياحاتشىلار مىنە وسىلایشا ماقتاپ جاتادی.

"قىستاق بارعان سایىن كوركەیدی، وتباسىمزدی دا تاپ ـ تۆیناقتاي ەتپ جاقسی وُسىتاعانمز ٴجون. جاقسىلاپ جیىستىرپ، گۆل، ٴشوپ ٴوسرۆ كەرەك، ٴوزىمز جایلی وتىرۆمەن بىرگە، ساياحاتشی باۆراۆعا دا بولادی، قازىر تۆرمىسمز بارعان سایىن جاقساردی"، ـ دەدی حالمۆرات شاتتانا كۆلپ.

بیىل رایونىمىز قىستاقتی تازارتۆ ارەكەتىن سەرپىلىس ٴتۆینی ەتپ، قىستاقتی تازارتۆ ارەكەتی مەن اۆلی ـ قىستاقتاعی دارەتحانا رەفورماسىن ورگانیكالی وُشتاستىرپ، اۆلی ـ قىستاق نەگزىدىك قۆرىلعی قۆرىلىسمەن ورگانیكالی وُشتاستىرپ، اۆلی ـ قىستاقتا كاسپ سالاسىن دامتۆمەن ورگانیكالی وُشتاستىرپ، ورگەنەیتتی اۆلی سالتی قۆرىلىسمەن ورگانیكالی وُشتاستىرپ، شارۆالاردىڤ كىرىسىن ارتتىرۆمەن ورگانیكالی وُشتاستىرپ، اۆلی ـ قىستاقتی گۆلدەنۆدىرۆدی جان ـ جاقتی سایكەستی ىلگەرىلەتتی.

كاسپ سالاسىنىڤ تاعانىن بەكەمدەدی

دوڭگەلەك داۆلەتتی تۆرمىستا "سىرتقی كەلبەتتی" كوركەمدەۆمەن بىرگە، "دشكی جاقتی" ٴتىپتی دە نعایتۆ كەرەك.

بىرنەشە كۆننەن بەری بارىكول قازاق اۆتونومیالی اۆدانی سانتاڭحۆ قالاشعنىڤ قۆمل قاۆىنی، قىزىل بۆرىش، پامیدور سیاقتی ەرەكشە ەگىس داقىلدارىنان ىركەس ـ تىركەس مول ٴونىم الىنپ، شیاحۆ قىستاعنىڤ تۆرعىنی لي گوچیڭ مۆرىنىا سۆ جەتپەي قاربالاستادی.

"بىلتىر مەن ەككەن قىزىل بۆرىش قاجەتتی قامداي الماي قالعان بولاتىن، بیىل تاعی 7 مۆ جەرگە كەڭەیتپ ەكتىم. بىلتىرعی بازار جاعدایی بوینشا بولعاندا، بۆل 7 مۆ جەردەن دە ٴىرىتالاي اقشا تابامىن". لي گوچیڭ ىشتەي ەسەپ سوعۆدا.

جاقىندا ٴپایىزاۆات اۆدانىنىڤ 130 مىڭ مۆلىق شینەمەی جیناۆ مەزگىلىنە ٴوتتی. باقشادا ساباق باستارىنا تولعان شینەمەیدىڤ قىزىل كۆرەڭ رەڭگی جاڭا ٴمالی اۆلی ٴدوڭداۆاي قىستاعنىڤ تۆرعىنی اشىم سدىدقتىڤ قىزىل الاۆلی جۆزىنە نۆر بەرۆدە، "ساۆداگەرلەر جاقىندا ساتپ الۆعا كەلەدی، سوندىقتان تەزىرەك جیناۆىم كەرەك".

2019 ـ جلی اشىم وتباسىنىڤ 9 مۆلىق شینەمەینەن 146 مىڭ یۆان كىرىس كىردی. "كەدەیلىكتەن ارىلۆدا وسعان سۆیەندىم، دوڭگەلەك داۆلەتكە بەت الۆدا دا وسعان سۆیەنەمىن!". اشىم سویلەي ٴجۆرپ شینەمەیدی ارىنمەن وُزە باستادی.

اۆل ـ قىستاقتا دوڭگەلەك داۆلەتتىلكتی جۆزەگە اسرۆدا ماڭىزدی العی شارت كاسپ سالاسىنىڤ گۆلدەنۆی.

شینەمەیدىڤ تولىقسپ پسقان كەزی، ٴپایزاۆات اۆدانی تەرىم اۆلی تەكارىق قىستاعی ەلەكترۆندی ساۆدادان قىزمەت وتەۆ پۆنكتىنىڤ باستعی ٴامىرجان اۆت تا قاربالاستىقتا ٴتۆسىپ، ٴوز ٴۆیی مەن كورشىلەری، تۆىس ـ تۆعان، دوس ـ جارانداری ەككەن شینەمەیدی ۆاقىتتی مەقتاپ وُستاپ ەلەكترۆندی ساۆدا تۆعەری ارقىلی ساتا باستادی.

ٴامىرجان ەلەكترۆندی ساۆدا سیاقتی جاڭا نارسەلەرگە قاتتی قىزىعاتىن. ٴپایزاۆات اۆدانی ەلەكترۆندی ساۆدا الەۆمەتتىك قىزمەت وتەۆ ورتالعی قۆرىلعاننان كەین، ول باۆلۆدان ٴوتپ، باعالاۆدا تولىمدی بولدی دا، قىستاق ەلەكترۆندی ساۆدادان قىزمەت وتەۆ پۆنكتىنىڤ باستعی بولدی. قازىر ٴامىرجان جەرگىلىكتی ورىنداعی ٴبىرشاما اتی بار ەلەكترۆندی ساۆدا "دارىنی"، توڭىرەكتەگی اۆل ـ قالاشقتاردىڤ شارۆالارى ارنایی نزدەپ كەلپ، ونی اۆل شارۆاشلىق ونمدەرىن ساتسۆعا ۆسىنىس ەتەدی. "مەن قازىر اینا 3000 یۆاننان استام تابىس تابامىن"، ـ دەدی ٴامىرجان شاتتانا.

كاسپ سالاسىنىڤ داماۆی بۆقارانىڤ قالتاسىن قامپایتپ، ورىكەنیەتتی جاڭا سالت بۆقارانىڤ سانا سىنا ۆیالاپ، "ٴىشی مەن سىرتی بىردەي جەتىلگەن" كەڭ بایتاق اۆل ـ قىستاقتاردا گۆلدەنۆ كارتیناسی الدان بىرتىندەپ جازىلدی.

حالىق تۆرمىسىنىڤ مەیىرىن ارتتىرا ٴتۆستی

لوپنۆر اۆدانی اقسوپی اۆلی جیدەباق قىستاعىنىڤ تۆرعىنی پاتیگۆل یەمن قازىرگی تۆرمىسنا توتەنشە ریزا ـــ بالاسىن مەكتەپكە اپارعاننان كەین قىستاقتاعی ناۆبایشىلىق سەلبەستىك كووپەراتیۆىنە قىزمەتكە بارادی، اقشا تابۆ مەن ۆیگە قاراۆدىڤ ەكەۆىن دە اقساتقانی جوق.

"بالام تەگن وقیدی، سەلبەستىك كووپەراتیۆی قىستاقتا تۆرعان قىزمەت اترەتىنىڤ قولداۆىمەن قۆرىلعان"، ـ دەدی پاتیگۆل، "تۆرمىستىڤ اۆرتپالعی ازایدی، كىرىس مولایدی، پارتیانىڤ ساياساتی وتە جاقسی".

وقسا مەكتەبی بولۆ، ەڭبەگىنىڤ جەمىسىن كورۆ، قارتایعاندا كۆتىمدەلە الاتىن بولۆ جۆزەگە استی. اتۆش قالاسی ازاق اۆلی باقت اۆلاسندا 26 قاریا وسندا بىرگە تۆرادی. ٴار كۆنی قاریالار قورالانا وتىرپ اڭگىمەلەسپ، جانعا جایلی تۆرمىس كەشرۆدە.

"مەنىڤ ایاعىم مۆگەدەدەك، ٴجۆرپ ـ تۆرۆىم قین، وسی ارعا كەلگەننەن كەین كیىمىمدی كۆتۆشىلەر جۆپ، تاماق دستەپ بەرۆمەن بىرگە، شاشمدی تاراپ، ایاعمدی جۆادی، بۆل ارادای تۆرمىس ەرەكشە جاقسی". 79 جاستاعی قۆانیحان مامەتالی جاڭاباق قىستاعىنان باقت اۆلاسنا كەلگەننەن كەین كۆتۆشىلەردىڤ ىجداعاتتی قارایلاسۆىنا یە بولدی.

"قارتایعان ادام بالا سیاقتی، تۆرمىستا ىجداعاتپەن كۆتۆدی، كۆندەلىكتی تۆرمىستا كوبىرەك سەرىك بولۆدی قاجەت ەتەدی"، ـ دەدی باقت اۆلاسىنداعی كۆتۆشی نامیرە قاۆۆل، "وسلاي دستەگندە عانا قارتتاردىڤ كۆڭىلىن مەیىرگە بولەۆگە بولادی".

قىزىلسۆ قىرعىز اۆتونومیالی وبلىسی اۆل ـ قىستاقتاردا 27 باقت اۆلاسىن باستاپ سالعان، قازىر 19ی سالىنپ بولدی. 2020 ـ جلی شینجیاڭ اۆل ـ قىستاق باقت اۆلاسی نىسانىن اتقارعاننان بەری، اۆل ـ قىستاقتاردا بىتراندی قونىستانعان "بەستە قامداۆ" وبیەكتىلەری، اۆل ـ قىستاقتاردا تۆرمىسندا قینىشىلعی بار ساقا پارتیا مۆشەلەری، ساقا ۆلگىلەر، كەدەیلەر مەن اۆل ـ قىستاقتاردا ەڭ تومەنگی تۆرمىسىن قامتامىسز ەتۆ وبیەكتىلەرىنىڤ اراسىندا قارایلاساتىن ادامی جوقتار، ۆیدە جالعز قالعاندار، تۆرمىستا ٴوز قاجەتىنەن شعۆی قیىندار، مۆگەدەكتەر نەمەسە سالماقتی اۆرۆی بارلار سیاقتی ەرەكشە قاۆىمدا باقت اۆلالارىنا كەلدی. ولار بۆل ارادا اناعۆرلىم باقتتی، سالاۆاتتی تۆرمىس كەشرۆدە.

(باسی 1 ـ بەتتە)

10 نەشە جىلدىڤ الدندا اتا ـ باباسىنان بەری قۆمدی ٴشولدىڤ جیەگندەگی قۆمقۆسار اۆلی تومەنتاۆار كەسك قىستاعندا جاساپ كەلە جاتقان قىستاق تۆرعنداری قۆمدی بوراننىڤ ازایىن ابدەن تارتتی. ٴار جولی قۆمدی شولدە بوران سوققاندا ەسك ـ تەرەزەنی مەقتاپ جاۆىپ السا دا، ۆیگە قۆم كىرىپ كەتەتىن. بوران باسلاعاننان كەین، بەت ـ اۆزىن توپىراق باسقان قىستاق تۆرعنداری الدىمەن قۆم بوگەپ تاستاعان ەسكەتەرىن زورعا اشىپ، ودان كەین قۆم باسپ قالعان قازان ـ وشاعن، ىدىس ـ ایاعن، وُستەلىن تازالایتىن...

قىستاق تۆرعنی ابلا امەتتىڤ ەسىندە قۆمدی بوران بەرىك ساقتالپ قالىپتی: "بالا كۆنىمدە قۆمدی بوران سوققاندا ٴۆیدىڤ جارتەسىن قۆمعا كومپ تاستایتىن. یاركەن وزەنی ىلگەردە ەسك الدننان اىپ جاتاتىن، كەین ارناسی قایتا ـ قایتا بۆرىلپ، ادام مەن مال سۆدان تارىقتی، سونىمەن كوشۆگە بەل بایلادىم". قۆم قاپتاپ، ادامداردىڤ ترشىلىك ٴورىسی تارایدی، تومەنتاۆار كەسك قىستاعنىڤ تۆرعنداری قایتا ـ قایتا كوشۆگە ٴماجبۆر بولدی.

ناشار جاراتىلستىق ورتا جەرگىلىكتی بۆقارانىڤ تۆرمىسىن ٴتىپتی دە كۆیزەلتتی. 2012 ـ جلی كۆزدە ماكت اۆدانی قۆمدی بوراندی توسۆ شایقاسىن جایپاي باستاپ، اۆدان قالاشعىنىڤ شعىس وڭتۆستىگندەگی قۆمدی ٴشولدىڤ جیەگندە بوراننان ساقتانپ، قۆمدی تىزگندەیتىن ٴبر میللیون مۆلىق ەكولوگیالىق ورمان باراسی قۆرىلىسىن باستادی. سول جىلدان باستاپ، ٴار جلی كوكتەم، كۆز ەكی ماۆسىمدا بۆكىل اۆداندا 10 مىڭنان استام كادر ـ بۆقارا اۆدان قالاشعىنىڤ شعىس وڭتۆستىگندەگی قۆمدی ٴشولدىڤ جیەگنە تەگس جینالپ، كۆندىز ـ ٴتۆنی تىنىم تاپپاي، بىردە ـ ەكی اي ەڭبەك دستەیتىن، یۆیگۆڭىڤ تاۆ كوشرۆ رۆحىمەن اتام زامانىنان كەلە جاتقان قۆمدىقتی قازىپ، توپىراق اۆستىرپ، اعاش وتىرعىزىپ، ورمان ٴوسردی.

10 جلدان بەری "جەرگىلىكتی جاعدایعا قاراي، اعاشقا ۆیلەسسە اعاش ەگۆ" جانە ەكولوگیا مەن ەكونومیكانی بىردەي یگەرۆ پرینسیىنە ساي، ماكت اۆدانی قۆمدی شولگە شینجیاڭ تەرەگی، ۆىنگۆانگو جەمسی، جیدە، شىرعاناق، تۆراڭعی، جىڭعىل، سەكسەۆىل، الما سیاقتی ٴار تۆردەگی ەكولوگیالىق جانە ەكونومیكالىق ورمان اعاشتارىنان 220 میللیون ٴتۆپ وتىرعىزىپ، 410 مىڭ مۆ جەرگە ورمان ٴوسردی، ولاردىڤ قاتارعا قوسلۆ مولشەری 90%تەن استی.

10 مىڭ مۆلىق جاسىل جامىلعی ەگىلىپ، ماكت اۆدانىنىڤ اۆدان ٴوڭىری ەكولوگیالىق ورتاسی كورنەكتی جاقسارپ، 10 جلدىڤ الدندا داعىمەن سالىستىرعاندا، قۆمدی بوراندی اۆا رایی كۆنی جارىمنان استام ازایپ، جاڭبىر مولشەری ٴبر ەسە كوبەیدی، قۆمدی بوران مەن شاڭىنتانعان اۆا رایی كورنەكتی ازایپ، بۆرىن كوزگە تۆسە بەرمەیتىن قارا قۆیرىق، جابایی شوشقا، تۆلكی، سارعالداق، اق قۆتان ورماننىڤ داعدىلی قوناعنا اینالپ، ٴتۆز قویانی، قىرعاۆىل ورماندی مەكەندەدی، قۆمدی بوران جاسىل القاپتی جەمرۆ جایتی ٴونىمدی تەجەلپ، قالا مەن قىستاقتار اناعۆرلىم تازارپ، كورىكتەنە ٴتۆستی.

ورمان ارقىلی ورماندی اسراپ، ورمان ارقىلی بایۆدی جەبەدی

8 ـ ایدىڤ 12 ـ كۆنی ساعات 8دە قۆمقۆسار اۆلی قۆمبوستان قىستاعنىڤ تۆرعنی اسەن مامەت قۆرال ـ جابدىقتارىن كوتەرپ، ٴبىر كۆندىڤ ورمان قورعاۆ قىزمەتىن باستادی.

"اعاش ەگىلە باستاعان جىلدان باستاپ، مەن وسی قىزمەتتی دستەپ كەلەمىن". اسەن مامەتتىڤ ورمان قورعاۆشی بولعاننىنا 10 جىل بولاین دەپتی، قاراستی ورمان وڭىرىندەگی ٴاربىر ٴتۆپ اعاشقا دەیىن قانىق بىلەدی. ونىڤ قىزمەتی ورمان وڭىرىندەگی اعاشتارىنىڤ سۆارلۆ، تىڭایتقىش بەرلۆ جاعدایىن، سوندای ـ اق دەرت ـ دەربەز ٴتۆستی مە، جوق پا دەگەندەردی شارلاۆ، ونىڤ زەر سالا باسقارپ ـ باپتاۆىنىڤ ارقاسندا ورمان وڭىرىندەگی اعاشتارىنىڤ قاتارعا قوسلۆ مولشەری 95%تەن استامعا جەتتی.

اسەن مامەتتىڤ ٴار ایلىق تۆراقتی ەڭبەكاسی 3800 یۆان، مۆنان تىس، ورمان ٴوڭىرىنىڤ جىلىنا ٴبىر رەت تىڭایتقىش بەرۆ، ٴدارى شاشۆ، بۆتاق شىرپۆ، ۆلكەن سۆڭعىلا ەگۆ، قازۆ سیاقتی جۆمىستارىنان دا اقشا تاۆپ، ٴبىر جىلدا 40 ـــ 50 مىڭ یۆان كىرىس كىرگزدی.

"وسی اۆماقتاعی ورماننىڤ ارقاسندا ەكولوگیالىق ورتا جاقسارپ، قۆمدی بوران ازایپ، جاڭبىر كوبەیدی، مەنىڤ كىرىسىم دە بۆرىنعىدان كوپ ارتتی". اسەن مامەت بىلاي دەدی: بیىل ایەلىم ەكەۆىمىز ورماندی بەلدەۆدە تاۆىق جانە قوي باعپ، كىرىسىمىز تاعی ارتتی.

"ەكولوگیالىق ورمان قۆرىلىسی بارىسندا ٴبىز ورمان ٴوڭىرىن باسقارۆ ـ باپتاۆ مەن مامىڭایداعی شارۆالاردی جۆمىستاندىرۆدی وُشتاستىردىق". ماكت اۆدانی قۆمایىتتانۆدان ساقتانۆ، قۆمدی تىزگندەۆ ورتالعنىڤ مەڭگەرۆشىسی ین حۆڭحاي تانىستىرپ بىلاي دەدی: بازا مامىڭایداعی 109 شارۆا وتباسىن ورمان ٴوڭىرىن باسقارۆ ـ باپتاۆعا قابىلداپ، 194 شارۆانی جۆمىستاندىردی، ەكولوگیالىق ورمان ماڭایداعی بۆقارانىڤ كەدەیلىكتەن ارىلپ، اۆقاتتانۆ ورمانىنا اینالدی.

ماكت اۆدانی تاعی ورمان اراسی بایلىق قایناری ابزالدىعنان پایدالانپ، ورمان اراسی ەكونومیكاسىن كۆش سالا دامىتپ، جیدە، شینجیاڭ تەرەگی سیاقتی ورمان بەلدەۆىندە تاۆىق، قاز، بال اراسىن باعپ، ورمان ارقىلی ورماندی اسراۆ، ورمان ارقىلی بایۆدی جەبەۆدىڤ تىڭ جولىن بەلسەنە قاراستردی.

2020 ـ جىلی قۆمایىتتانۆدان ساقتانۆ، قۆمدی تىزگندەۆ ورتالعی شارۆالاردی باستاپ باعمىشلىق سەلبەستىك كووپەراتیۆىن قۆرۆعا شابىتتاندىردی، باعلعان 100 مىڭنان استام ەكولوگیالىق تاۆىق جىل سوڭىنا بارماي جاتپ سالىپ كەتتی، ونىڤ ٴونىم قۆنی 4 میللیون 500 مىڭ یۆاننان استامعا جەتپ، سەلبەستىك كووپەراتیۆىندەگی شارۆالار قوماقتی پایداعا كەنەلدی.

قۆمدی بوراننان ساقتانپ، قۆمدی تىزگندەۆ ەكولوگیالىق ورمان بازاسی قىزىلاۆات اۆدانی اعاش ەگۆ اۆماعىندا شارۆا ابلاحات تۆرسۆن 3000نان استام گاز باقتی. "قازدی ورمانعا قویا بەرپ باقتىق، جىل سوڭىندا ساتۆعا جارایدی، بىرەۆىن 100 یۆاننان استام باعادا ساتامىز دەپ مەجەلەپ وتىرمىز"، ـ دەدی ابلاحات تۆرسۆن ٴورپ جۆرگەن ایپاق قازداردی نۆسقاپ سەنىمدی تۆردە.

كاسپ سالاسی ارقىلی قۆمدی تىزگندەپ، قوس ونىمدىلىككە قول جەتكزدی

عازكول اۆدىلىنىڤ تۆرعنی ابلاحات روزی 20 مۆ جەرگە ەككەن ۆلكەن سۆڭعىلا ونىڤ اسىلی، ەندی 2 ایدان كەین ٴونىم العالی وتىر. تاياۆدان بەری ول كۆن ارالاتپ ۆلكەن سۆڭعىلانىڤ ٴوسۆ جاعدایىن باقلاپ قویاتىن بولدی.

2019 ـ جىلی ابلاحات روزی سەكسەۆىل ورماننان 20 مۆ جەردی كوتەرمەگە الپ ۆلكەن سۆڭعىلا ەككەن بولاتىن، 2020 ـ جىلی ٴار مۆنان 100 كیلوگرام ٴونىم الپ، ٴار كیلوگرامىن 15 یۆاننان ساتپ، جینی 30 مىڭ یۆان كىرىس كىرگزگەندە، ول قاتتی قۆانىپ كەتتی: "بۆرىن ادامنىڤ باسىن قاتىراتىن قۆمدی ٴشولدىڤ قازىر ٴبزدی بایتاتىن تۆڭگەلی جەرگە اینالاتىندىعی تۆسمە دە كىرمەگەن ەدی"، ـ د